

Давиденко В. М., Петрович З. Й., Воротінцева А. В.

ПЕЛІКАНИ КІНБУРНЬСЬКОГО ПІВОСТРОВА

Представлено результати спостережень за популяцією пеліканів рожевих на Кінбурнському півострові; дано характеристику деяких особливостей біології цих птахів, занесених до Міжнародного червоного списку і Червоної книги України; пропонуються заходи збереження і раціонального використання пеліканів рожевих в умовах Кінбурнського півострова.

Пелікани - птахи, які освоюють маленькі низькі острови, мілководдя, порослі очеретом та осокою. Вони збираються невеликими (по декілька особин) і великими (до кількох сотень особин) групами на мілководді озер, боліт, Ягорлицької затоки, з'являються і на акваторії Дніпровського лиману. Бродять зі специфічним бурмотінням, створюють прямі шеренги чи кола, підскакують, піднявши крила, іноді вдаряють ними по воді, потім злітають, кружляючи, знову сідають, скупчуються і «працюють» великими дзьобами, вітаючи сусідів і виловлюючи рибу. Вони дуже обережні щодо людей, не підпускають їх близько до себе, не сідають на водойми поблизу населених пунктів. Добре бачать, помічають людину на значній відстані. Вершника вони можуть підпустити досить близько і майже не реагують на наближення автомобіля.

Пелікани відомі зі стародавніх часів, їх рештки знаходять починаючи з еоцену. Тобто з середньої епохи палеогенового періоду геологічної історії, що характеризувався розвитком тропічної вічнозеленої рослинності (лаври, мирти, пальми тощо) та появою примітивних ссавців. Вони належать до типових представників веслоногих, життя яких тісно пов'язане з водою. Дуже добрі риболови. Дорослий пелікан може досить легко проковтнути рибу масою до 2 кг. Але харчуються, головним чином, дрібною рибою, креветками, бокоплавами. Пелікани добре плавають, але не пірнають. Вони вміють при польоті раціонально використовувати вітер, розправляючи крила, як вітрила. Навіть молоді пелікани під час перших своїх осінніх перельотів здатні долати відстані до 3-4 тис. км.

Ще в недалекому минулому пелікани були поширені на території Північно-Східної Африки, помірних природокліматичних зон Європи, Азії і Америки, північному заході Індостану, на водоймах Середньої і Малої Азії. Багато їх було в дельті Амудар'ї та на озерах понизов'я Сирдар'ї,

в дельті Волги, на островах і косах Північного Причорномор'я, на озерах Балхаш, Аланоль та Чу. До 1907 р. пелікани гніздилися на Бабиному острові у Тендрівській затоці. Народна назва пеліканів в Україні «баби», звідси і пішла назва цього острова - Бабин. А ще раніше вони гніздилися на острові Березань. В. Е. Фальц-Фенн (1930), Л. А. Смогоржевський (1982) писали, що в першій половині XIX ст. пелікани масово гніздилися на островах і косах Чорного моря півдня України. Пелікани прилітали на штучні водойми Асканія-Нова у 1880-1890 рр. Фальц-Фейн відмічав, що в роки заснування Асканії-Нової (1820-1830) пелікани, поряд з орлом могильником, лебедем, дрофою, чаплями і журавлями були об'єктом мисливського промислу. У квітні-травні місцеве населення у великій кількості збирало їх яйця і використовувало у харчуванні. Яйця пеліканів відзначаються високими поживними і смаковими якостями.

Пелікани рожевий та кучерявий відмічаються в систематичному каталозі (1914 р.) ссавців і птахів, які були в Асканії-Новій. Нині це рідкісні птахи, занесені до Червоної книги. Вони зовсім зникли через людину на території Казахстану та в інших місцях Середньої Азії. В Румунії вони гніздяться на території Дунайського біосферного заповідника. На початку 90-х років минулого століття вони почали з'являтися на Кінбурнському півострові та прилеглих островах, де з 1995 р. за ними ведуться наукові спостереження. Станом на 2001 р., за спостереженнями Т. Б. Ардамацької, З. Й. Петровича, М. В. Давиденка, їх налічується понад 4000 особин. Нині це найчисельніше угруповання пеліканів не тільки в Україні, але і в Європі, що становить понад 25 % цих птахів Чорноморського басейну. Воно має особливе світове значення і є глобальним біолого-екологічним об'єктом. В Україні рожевий пелікан гніздиться з 1999 р. на острові Орлов, на піщаних косах в районі цього острова. Так,

у 2000 р. тут було виявлено 350 гнізд з кладками в змішаних колоніях поруч з бакланом великим. Ряд орнітологів схилиються до думки, що пелікани на Кінбурнському півострові - це частина популяції з Дунайських плавнів, які сюди мігрують на багаті угіддя у зв'язку з погіршенням кормової бази і екологічної ситуації в Дунаї та його плавнях. Погоджуючись з цим, ми допускаємо, що ці птахи можуть мігрувати на Кінбурнський півострів і з узбережжя Чорного моря Турції, Болгарії, адже вони добре літають і плавають і можуть здолати акваторію Чорного моря в будь-якому напрямку. Тому питання про походження популяції пелікана рожевого на Кінбурнському півострові потребує поглиблених досліджень. Вже нині необхідно розробити схему і техніку кільцювання цих птахів і впроваджувати її на всіх природних аренах, де зустрічаються пелікани. Така наукова робота потрібна і для поглиблених досліджень біології пелікана, зокрема тривалості їх життя.

Вважаємо, що відродження пеліканіз на Кінбурнському півострові та прилеглих островах і косах є результатом не тільки наявності багатих кормових угідь Ягорлицької, Тендрівської заток і водойм, але і поліпшення тут заповідного режиму, особливо на території регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса», незаселеність островів і порівняно незначна заселеність півострова, відсутність тут промислових об'єктів тощо. Необхідно підкреслити, що проритий канал від Дніпровського лиману для створення штучного нерестовища перетворив значні напівпустельні території в мілководдя, багате на рибу і дуже привабливе і зручне для харчування пеліканів.

Основними причинами зменшення чисельності пеліканів на планеті є жорстокий тривалий час нерегулювання мисливський промисел, зниження і скорочення їх середовища життя - водно-болотних угідь в результаті їх забруднення і деградації під впливом антропогенних факторів (сільськогосподарської діяльності, меліорації, осушення, інтенсивної експлуатації водойм, будівництва різноманітних гідропоруд, інтенсивного вилову риби, судноплавства, розширення зон рекреації населення, створення наочного фактора неспокою тощо).

Пелікани — визначне творіння еволюції тваринного світу на Землі. Вони мають генотип і фенотип, що становить велику цінність для людства, особливо в майбутньому.

Пелікани (Pelecanidae) - родина великих птахів ряду веслоногих, включає вісім видів.

В Україні зустрічаються два види: пелікан рожевий (*Pelicanus onocrotalus*) і пелікан кучерявий (*Pelicanus arispus*).

Пелікани рожеві можуть мати довжину тіла до 180 см, живу масу - до 12-14 кг. Дзьоб сплюснений, широкий, довжиною до 50-60 см, з гачком на кінчику. Він в 4-5 разів довший за голову і між гілками нижньої щелепи має об'ємний шкіряний горловий мішок, який дуже еластичний і легко розтягується до значних розмірів. Шия у пеліканів довга, відносно тонка. Хвіст короткий. Крила могутні, мають чорні кінчики, розмах їх може сягати до 3 м. Ноги у пеліканів порівняно короткі і широкі, жовтого кольору, дуже сильні. Всі чотири пальці у них з'єднані перетинками і утворюють наче весло. Тільки одним поштовхом такого «весла» пелікан здатний переміщуватись на воді на відстань до 2-3 м. Оперення пеліканів біле, біле з рожевим відтінком, сірувате, рожеве, буре. Махові пера чорно-бурі з білими стрижнями. Увесь лоб між бровами оперений. Тривалість життя вивчена недостатньо, але, наприклад, у Миколаївському зоопарку пелікан прожив 25 років.

Гніздяться пелікани на острівцях, які заросли очеретом, створюючи колонії. Гніздо будує самка. Вони є моногамами. Самець транспортує для неї суху траву, гілочки, рештки очерету. Протягом дня він робить декілька польотів за будівельним матеріалом. Оскільки гнізда розташовуються низько, то вони часто затоплюються при піднятті води. З цієї причини відсоток виведення пташенят у них низький. Так, за нашими спостереженнями, на острові Орлов у 1999 р. стало на крило 100 особин, у 2000 - 43, а в 2001 р. лише 35 особин. У кладці пелікана 2-3 яйця білого кольору значних розмірів. Яйця насиджує самка протягом 39-40 днів. Пташенята вилуплюються безпорадними, темно-бурого кольору. Перші дні батьки їх годують відрижкою напівперетравленої риби. А через 2-3 дні батьки почергово сідають на край гнізда і відкривають перед пташенятами свій дзьоб з мішком, і пташенята самостійно в ньому ловлять рибу. Пташенята швидко ростуть і до перших заморозків вже добре літають.

Харчуються пелікани зоогідробіонтами. Один дорослий птах упродовж дня з'їдає 1,5 кг риби, креветок, бокоплавів, а коли вони вирощують малят, то протягом дня можуть виловлювати корму у декілька разів більше.

Щорічно в кінці жовтня - на початку листопада в Луїзіану (США) на мілководні водойми прилітають пелікани. Щоб захистити мальків від

цих птахів, розробили штучних алігаторів. Роботи схожі на крокодила, рухаються по воді за допомогою двох лопатей, що обертаються, а виявляють пеліканів завдяки вмонтованій електронній камері. Роботи відлякують пеліканів, стріляючи в них з водної гармати. Таким чином захищають рибні ставки від пеліканів в умовах аквакультури. І це не єдиний спосіб.

Зважаючи на те що пелікани належать до дуже вразливих представників рідкісних птахів, вони заслуговують на особливу увагу і ставлення. У світі нині їх гніздиться близько 10 тис. пар, і Кінбурнська популяція є дуже важливою у плані збереження цих птахів. Нагальними є питання розробки української національної і міжнародної програм збереження пеліканів в Україні і на планеті. Бажано, щоб ця програма вирішувала регіональні проблеми, компенсувала матеріальні збитки, пов'язані з охороною пеліканів, та розширення середовища їх проживання, забезпечувала глибоке вивчення особливостей біології (аж до генетико-молекулярного рівня), створення бази і умов стаціонарного моніторингу за ними на окремих природних аренах (в тому числі і на Кінбурнському півострові та прилеглих островах і косах), навчальних центрів і спеціальних лабораторій, орнітологічних музеїв, проведення досліджень етології цих птахів (зокрема, на базі регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» і Чорноморського біосферного заповідника), якими могли б користуватись наукові установи, вищі навчальні заклади не тільки України, а й усіх зацікавлених країн світу.

Актуальним сьогодні є визначення припустимої чисельності пеліканів на Кінбурнському півострові та прилеглих до нього островах. Необхідно найближчим часом розробити спеціальні екологічні стежки на півострові для забезпе-

чення в першу чергу наукового туризму, потреб широкого кола біологів для ознайомлення з рідкісними, реліктовими і ендемічними представниками рослинного і тваринного світу (в тому числі і з пеліканами, оскільки популяція пелікана рожевого на Кінбурнському півострові є в Україні і в Європі найчисельнішою, відносно молодого і перспективного).

Сьогодні збереження пеліканів - це екологічна проблема не тільки в Україні, а й міжнародна, можна навіть сказати, глобальна. Тому дуже хвилює, що не формується бережливе ставлення до пеліканів у місцевого населення, працівників мисливських господарств, лісівництва. До речі, у народів, які сповідують іслам, пелікан вважається священним птахом, що брав участь у будівництві Мекки.

Окрім того, заслуговує на увагу вивчення можливостей народногосподарського використання пеліканів. Це, наприклад, збирання яєць для штучної інкубації, відловлювання птахів для комплектування зоологічних парків країн світу та орнітологічних музеїв. Бажано вивчити і узагальнити досвід народів Індії щодо дресирування і використання пеліканів для вилову риби для потреб людини. Часто пеліканів знищують заради шкіри, яка після вичинки з пір'ям використовується як «пташине хутро». Можливо, пелікани можуть бути об'єктом, на базі якого створиться нова галузь продуктивного птахівництва.

Пелікани становлять інтерес і для генної інженерії. Вони є цінним об'єктом досліджень для вивчення еволюційно набутого досвіду раціонального використання вітру у польоті при розробці енергоощадних маловитратних технологій повітроплавання. Окрім всього, пелікани - це досконалий, красивий і величний елемент певних природних арен.

1. Ардамацкая Т. Б., Жмуд М. Е., Молодан Г. Н. и др. На птичьих островах.- К.: Урожай, 1989.- 143 с.
2. Наумов С. П. Зоология хребетных.- К.: Рад. школа, 1961.- С. 214-215.
3. Сосновский И. П. Редкие и исчезающие животные.- М.: Металлургия, 1987.- С. 202-206.

4. Фальц-Фейн В. Е. Аскания-Нова.- К.: Аграрная наука, 1997.- С. 37-39.
5. Мейер А. Повествованное, землемерное и естественное описание Очаковской земли.- СПб.: 1794.- 204 с.

V. M. Davydenko, Z. O. Petrovich, A. V. Vorotintseva

PELICANS OF THE KINBURNISKY PENINSULA

The results of the observations on the populations of pink pelicans on the Kinburnsky Peninsula are presented in the article: the characteristic of some biological peculiarities of these birds included into the International Red List and the Red Book of Ukraine is given: measures on the preservation and rational use of pink pelicans under the conditions of the Kinburnsky Peninsula are proposed.